INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCHES IN SOCIAL SCIENCES AND INFORMATION STUDIES
© VISHWASHANTI MULTIPURPOSE SOCIETY (Global Peace Multipurpose Society) R. No. MH-659/13(N)
www.vmsindia.org

पर्यटन आणि शाश्वत विकास धार्मिक पर्यटनामुळे पुणे परिसरातील स्थानिक रहिवाशांच्या राहणीमानात झालेल्या सुधारणांचा अभ्यास

शेखर सुरेश पाटील[1] डॉ.एम.यु.मुलाणी[2]
1वाणिज्य विभाग, सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे 411007
2शारदाबाई पवार महिला महाविद्यालय,शारदानगर ता.बारामती,जि.पुणे.
shekharpatil10@rediffmail.com

गोषवारा (।इेजतंबज)

धार्मिकस्थळे व तिर्थक्षेत्रांना भेट देऊन धार्मिक कार्य व पूजाअर्चा करण्यासाठी तसेच धार्मिकस्थळांची माहिती करुन घेण्यासाठी केलेले पर्यटन म्हणजेच धार्मिक पर्यटन होय. पर्यटनाच्या बाबतीत महाराष्ट्राचा विचार केल्यास पुणे परिसर महत्त्वाचा परिसर म्हणून ओळखला जातो. पुणे परिसरात पुणे, अहमदनगर व सातारा जिल्ह्याचा समावेश होतो. या परिसरात मोठया प्रमाणावर पर्यटनस्थळे असल्याने धार्मिक पर्यटन वाढलेले आहे. पुणे परिसरातील धार्मिक स्थळांचा विचार करता 2014–15मध्ये पुणे जिल्ह्यात 77, अहमदनगर जिल्ह्यात 54 तर सातारा जिल्ह्यात 63 अशी एकूण 'ब' आणि 'क' दर्जाची 194 धार्मिकस्थळे आहेत. या तीन जिल्ह्यातील पर्यटनस्थळांचा राज्य शासनाने तिर्थक्षेत्र विकासकार्यक्रमातंर्गत विकास केला असून त्याचा लाभ पर्यटकांबरोबरच स्थानिक रहिवाशांनादेखील होतो. या विकासाचा लाभ स्थानिक रहिवाशांना झाल्याने त्यांच्या राहणीमानात सुधारणा झाल्याचे दिसते. म्हणून पुणे परिसरातील धार्मिक पर्यटनाच्या विकासकामांचा आढावा घेणे, पुणे परिसरातील धार्मिक पर्यटनामुळे स्थानिक रहिवाशांच्या राहणीमानात झालेल्या सुधारणांचा अभ्यास करणे या उद्दिष्टांच्या आधारे प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये सविस्तर आढावा घेण्यात आला आहे.

महत्त्वाचे शब्द (ज्ञमलूवतके) : धार्मिक पर्यटन,धार्मिकस्थळ,स्थानिक रहिवशी इ.

प्रस्तावना

"धार्मिकस्थळे व तिर्थक्षेत्रांना भेट देऊन धार्मिक कार्य व पूजाअर्चा करण्यासाठी तसेच धार्मिकस्थळांची माहिती करुन घेण्यासाठी केलेले पर्यटन म्हणजेच धार्मिक पर्यटन होय". भारतात धर्म व धार्मिकस्थळांना पर्यटनामध्ये महत्त्वाचे स्थान आहे. तसेच महाराष्ट्र ही संतांची भूमी म्हणून ओळखली जाते व महाराष्ट्रातील पुणे परिसर म्हणजेच पुणे, अहमदनगर व सातारा जिल्ह्यात अनेक प्रसिद्ध धार्मिकस्थळे असून धार्मिकस्थळांना भेट देण्यासाठी आलेल्या पर्यटकांच्या संख्येत दिवसेंदिवस वाढ होत असल्याने धार्मिकस्थळांच्या सोयी–सुविधांचा प्रश्न निर्माण झाल्याने धार्मिकस्थळांचा विकास करण्यासाठी राज्य शासनाने धार्मिकस्थळांची अ,ब,क अशी वर्गवारी केली असून 2014–15मध्ये पुणे परिसरातील पुणे जिल्ह्यात 77, अहमदनगर जिल्ह्यात 54 व सातारा जिल्ह्यात 63 अशी एकूण 194 'ब' आणि 'क' दर्जाची धार्मिकस्थळे आहेत. पुणे परिसरातील धार्मिकस्थळांचे महत्त्व ओळखून राज्य शासनाने तिर्थक्षेत्र विकासकार्यक्रमातंर्गत धार्मिकस्थळांच्या परिसरात विविध विकासकामे केली असून रस्ते, पाणीपुरवठा, स्वच्छतागृहे, घाटबांधकाम, पथदिवे, सभामंडप, परिसरसुधारणा, वाहनपार्किंग, भक्तनिवास इ. सुविधांचा लाभ पर्यटकांबरोबरच स्थानिक रहिवाशांनादेखील होत असून त्यांच्या राहणीमानात सुधारणा झाल्याचे स्पष्ट होते. म्हणून पुणे परिसरातील धार्मिक पर्यटनाच्या विकासकामांचा आढावा घेणे, धार्मिक पर्यटनामुळे पुणे परिसरातील स्थानिक रहिवाशांच्या राहणीमानात झालेल्या सुधारणांचा अभ्यास करणे या उद्दिष्टांच्या आधारे विषयाची निवड करण्यात आली आहे.

अभ्यासाची उद्दिष्टे

1. पुणे परिसरातील धार्मिक पर्यटनस्थळांच्या विकासकामांचा आढावा घेणे.
2. धार्मिक पर्यटनामुळे पुणे परिसरातील स्थानिक रहिवाशांच्या राहणीमानात झालेल्या सुधारणांचा अभ्यास करणे.

संशोधन पद्धती

प्रस्तुत अभ्यासासाठी प्राथमिक व द्वितीय स्रोताचा वापर करुन माहिती व आकडेवारी संकलित केली आहे. प्राथमिक तथ्यसंकलनासाठी पुणे परिसरातील एकूण 194 धार्मिकस्थळांपैकी 81 धार्मिकस्थळांची आणि 324 स्थानिक रहिवाशांची निवड अभ्यासासाठी करण्यात आली आहे. द्वितीय तथ्य संकलनासाठी पुस्तके, सरकारचे अहवाल, इंटरनेटचा वापर संशोधन व्यवस्थित होण्यासाठी केला आहे.

पुणे परिसरातील धार्मिक पर्यटनस्थळांच्या विकासकामांचा आढावा.

पुणे परिसरातील धार्मिक पर्यटनस्थळ परिसरात महाराष्ट्र सरकार आणि स्थानिक स्वराज्य संस्था/देवस्थान ट्रस्ट यांनी केलेल्या विविध विकासकामांविषयी माहिती जाणून घेण्यासाठी पुणे परिसरातील धार्मिक पर्यटनस्थळांच्या विकासकामांविषयी माहिती तक्ता 1.1 मध्ये दिली आहे.

तक्ता 1.1 पुणे परिसरातील धार्मिक पर्यटनस्थळांच्या विकासकामांचा आढावा

अ. नं.	विकासकामे	सुविधा असलेली स्थळे	टक्के
1.	पिण्याचे पाणी	71 (81)	87.65
2.	स्वच्छतागृह	74 (81)	91.35
3.	रस्ते	49 (81)	60.49
4.	परिसरसुधारणा	58 (81)	71.60
5.	घाटबांधकाम	16 (81)	19.75
6.	सभामंडप	38 (81)	46.91

संदर्भ : पुणे,सातारा,अहमदनगर जिल्हा परिषद–सार्वजनिक बांधकाम विभाग.

तक्ता 1.1 वरुन असे दिसून येते की, पुणे परिसरातील धार्मिक पर्यटनस्थळांच्या विकासकामाविषयी विश्लेषण केले असता स्वच्छतागृहाची सुविधा असणाऱ्या धार्मिक पर्यटनस्थळांचे प्रमाण सर्वाधिक 91.35 (74) टक्के इतके दिसून येते. त्याखालोखाल पिण्याच्या पाण्याची सुविधा असणाऱ्या धार्मिक पर्यटनस्थळांचे प्रमाण 87.65 (71) टक्के आहे. तर परिसरसुधारणा व रस्ते ही सुविधा असणाऱ्या धार्मिक पर्यटनस्थळांचे प्रमाण अनुक्रमे 71.60 (58) व 60.49 (49) टक्के इतके दिसते. तसेच सभामंडपाची सुविधा असणाऱ्यांचे प्रमाण 46.91 (38) टक्के असून, घाटबांधकामाची सुविधा असणाऱ्यांचे प्रमाण सर्वात कमी म्हणजेच 19.75 (16) टक्के इतके आहे. याचाच अर्थ, अभ्यासासाठी निवडलेल्या पुणे, अहमदनगर, सातारा जिल्ह्यातील धार्मिकस्थळांचा राज्य सरकार व स्थानिक स्वराज्य संस्था/देवस्थान ट्रस्ट यांनी केलेल्या विकासकामांमुळे मोठयाप्रमाणात स्थानिक रहिवाशांना विकासकामांचा लाभ होण्याबरोबरच पर्यटनामध्येही वाढ होऊन स्थानिक स्वराज्य संस्था/देवस्थान ट्रस्ट यांच्या उत्पन्नातही वाढ झाल्याचे निदर्शनास येते.

धार्मिक पर्यटनामुळे पुणे परिसरातील स्थानिक रहिवाशांच्या राहणीमानात झालेल्या सुधारणाविषयी माहिती

पुणे परिसरातील पुणे, अहमदनगर, सातारा जिल्ह्यातील धार्मिकस्थळांचा राज्य सरकार व स्थानिक स्वराज्य संस्था/देवस्थान ट्रस्ट यांनी केलेल्या विकासकामांचा लाभ स्थानिक रहिवाशांना होऊन त्यांच्या राहणीमानात सुधारणा झाली का याविषयीची माहिती तक्ता 1.2 मध्ये दिली आहे.

तक्ता 1.2 धार्मिक पर्यटनामुळे पुणे परिसरातील स्थानिक रहिवाशांच्या राहणीमानात झालेल्या सुधारणाविषयी वर्गीकरण

अ. नं.	तपशील	रहिवाशांची संख्या	धार्मिक स्थळांची संख्या	टक्के
1.	रोजगार वाढ	298	76	91.97
2.	पिण्याचे पाणी	284	71	87.65
3.	स्वच्छतागृह	296	74	91.35
4.	रस्ते सुविधा	196	49	60.49
5.	परिसरसुधारणा	232	58	71.60
6.	घाटबांधकाम	064	16	19.75
7.	सभामंडप	152	38	46.91

संदर्भ :1.पुणे,सातारा,अहमदनगर जिल्हा परिषद–सार्वजनिक बांधकाम विभाग.

2. प्रश्नावली.

तक्ता 1.2 वरुन असे दिसून येते की, पुणे परिसरातील धार्मिक पर्यटनस्थळांच्या विकासकामांचा लाभ स्थानिक रहिवाशांना होऊन त्यांच्या राहणीमानात सुधारणा झाली का याविषयी विश्लेषण केले असता रोजगार वाढ झाली असे सांगणाऱ्या स्थानिक रहिवाशांचे प्रमाण सर्वाधिक 91.97 (298) टक्के इतके दिसून येते. त्याखालोखाल स्वच्छतागृहाची सुविधा उपलब्ध झाल्याने राहणीमानात सुधारणा झाली असे सांगणाऱ्या स्थानिक रहिवाशांचे प्रमाण 91.35 (296) टक्के इतके दिसते. तर पिण्याच्या पाण्याची सुविधा मिळाल्याने राहणीमानात सुधारणा झाली असे सांगणाऱ्यांचे प्रमाण 87.65 (284) इतके आहे. तसेच परिसरसुधारणा झाल्याने राहणीमान सुधारले असे सांगणाऱ्यांचे प्रमाण 71.60 (232) इतके असून, रस्ते सुविधा झाल्याने राहणीमानात सुधारणा झाली असे सांगणाऱ्या स्थानिक रहिवाशांचे प्रमाण 60.49 (196) टक्के इतके दिसते. तर सभामंडपाची सुविधा मिळाल्याने राहणीमानात सुधारणा झाली असे सांगणाऱ्यांचे प्रमाण 46.91 (152) टक्के आहे. याशिवाय घाटबांधकामाची सुविधा मिळाल्याने राहणीमानात सुधारणा झालेल्या रहिवाशांचे प्रमाण सर्वात कमी म्हणजेच 19.75 (064) टक्के इतके दिसून येते. यावरुन असे स्पष्ट होते की, पुणे परिसरातील धार्मिक पर्यटनस्थळांच्या परिसरात विकासकामे झाल्याने पर्यटकांबरोबरच स्थानिक रहिवशांना स्वच्छतागृह, पिण्याचे पाणी, रस्ते, परिसरसुधारणा इ. विकासकामांचा लाभ होऊन त्यांच्या रोजगार, आरोग्य आणि राहणीमानात सुधारणा झाल्याचे स्पष्ट होते. तसेच विकासकामांमुळे राज्य सरकार व स्थानिक स्वराज्य

संस्था/देवस्थान ट्रस्ट यांच्या उत्पन्नातही वाढ झाल्याचे निदर्शनास येते.

सारांश

पुणे परिसरातील पुणे, अहमदनगर, सातारा जिल्ह्यातील बहुतांशी धार्मिकस्थळे ग्रामीण भागात असल्याने या भागातील धार्मिकस्थळ परिसरात राहणाऱ्या स्थानिक रहिवशांना धार्मिकस्थळ परिसरात राज्य सरकार व स्थानिक स्वराज्य संस्था/देवस्थान ट्रस्ट यांनी मोठयाप्रमाणात केलेल्या विकासकामांचा लाभ होऊन त्यांच्या रोजगार, उत्पन्न, आरोग्य इ.मध्ये सुधारणा झाल्याचे स्पष्ट होते. तसेच धार्मिकस्थळांच्या विकासासाठी राज्य सरकारकडून विकासकामांसाठी निधी मिळतो त्यामध्ये वाढ केल्यास धार्मिकस्थळ परिसरात सी.सी. टि.व्ही. कॅमेरे, आरोग्याच्या चांगल्या सुविधा, करमणुकीची साधने, ग्रंथालय इ. सुविधा स्थानिक रहिवाशांना उपलब्ध करुन देता येतील याशिवाय बाजारपेठांचा विकास होऊन स्थानिक अर्थव्यवस्थेलाही चालना मिळून धार्मिक पर्यटनातही वाढ होण्यास यामुळे मदत होईल.

संदर्भ

1. पर्यटन भूगोल, विठ्ठल घारपुरे, पिंपळपुरे ॲण्ड कं. पब्लिशर्स, नागपूर.

2. पुणे, अहमदनगर, सातारा जिल्हा सार्व.बांधकाम व ग्रामपंचायत विभाग.

3. सामाजिक संशोधन पद्धतीशास्त्र व तंत्रे, प्रदिप आगलावे, साईनाथ
प्रकाशन, नागपूर. पान नं. 199 ते 200.

4. ीजजचरूध्ध्ू चनदम्रचण्वतहध्वंदबींलंजणीजउस

5. ू ण्उीतंीजतंण्हवअण्पद

6. प्रश्नावली.